

6è Congrés Català de Salut Mental

Migracions, exili i refugi: drets humans i salut mental

6th Catalan Congress on Mental Health

Migrations, exile and refuge: human rights and mental health

Teresa Rossell Poch¹

Resum

L'actual drama dels refugiats que busquen asil a Europa és motiu d'interès i preocupació per als professionals que treballen en l'atenció a la salut mental. Aquesta situació posa al descobert nombroses fragilitats en les persones i les relacions socials i la necessitat d'incrementar el coneixement i el compromís ètic per donar respostes que millorin la convivència i la integració social. El Congrés pretenia esdevenir un fòrum on es poguessin analitzar diferents aspectes d'aquesta complexa problemàtica.

Paraules clau: Migració, exili, refugi, drets humans, salut mental.

Abstract

Present dramatic situation of people seeking for asylum in the European countries is an interesting and concerning subject among the citizens and the people working in the Mental Health field. It shows and emphasizes many weaknesses among social relationships leading to the need to search for new professional answers and ethic commitments in order to reinforce and improve social integration. The aim of the Congress is to become a Forum where different aspects of this complex problem could be analyzed.

Key words: Migration, exile, shelter, human rights, mental health.

Per citar l'article: ROSSELL POCH, Teresa. 6è Congrés Català de Salut Mental. *Revista de Treball Social*. Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, agost 2017, n. 211, pàgines 166-174. ISSN 0212-7210.

¹ Professora titular de treball social de la Universitat de Barcelona. Membre del Patronat de la Fundació Congrés Català de Salut Mental.

Es va celebrar a Barcelona de l'1 al 3 de juny del 2017, al CosmoCaixa, organitzat per la Fundació Congrés Català de Salut Mental, Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya i Col·legi de Metges de Barcelona amb la col·laboració de la Generalitat de Catalunya, Diputació de Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Obra Social de la Fundació "La Caixa", Col·legi Oficial d'Infermeres i Infermers de Barcelona i Col·legi de Psicòlegs de Catalunya. Es va retre homenatge a Valentín Barenblit, i es va dedicar el Memorial a Josep Clusa.

Antecedents del Congrés

Des de fa uns anys els processos migratoris, la recerca de refugi davant de les diverses adversitats i desemparaments (guerres, fam, persecucions polítiques, etc.) són motiu de preocupació i posen al descobert un alt nombre de mancances. Comporten una alta càrrega de patiment individual i, alhora, d'incomprensió i de respostes poc adequades en les comunitats que podrien procurar l'acollida. També posen al descobert nombroses fragilitats i evidencien la necessitat d'actuar de manera col·lectiva, coordinada i global, per atendre la salut mental de les persones, les famílies i la salut mental comunitària.

L'interès i la preocupació pel drama dels refugiats va promoure durant l'any 2016 la participació de la Fundació CCSM en diferents iniciatives sociosanitàries sobre el tema, una de les quals va ser la col·laboració en la confecció d'un Protocol per l'Atenció en Salut Mental a Persones Refugiades, del Departament de Salut de la Generalitat.

La Junta de la Fundació² i els membres del Patronat se sentien fortament interpel·lats i commoguts per la situació tan dramàtica que s'anava generant, i van decidir prendre la iniciativa de presentar una protesta legal per l'Acord signat entre el Consell Europeu i Turquia sobre el trasllat col·lectiu d'immigrants que s'havien refugiat a Grècia, sense poder emigrar a altres països.

Per aquesta finalitat es va demanar la col·laboració de l'Associació Catalana de Juristes Demòcrates i de Lafede.cat i es va constituir la Comissió Dignitat, Migrants i Refugiats per promoure diferents iniciatives sobre el tema. El recurs contra l'acord entre la UE i Turquia va ser redactat per l'exfiscal Carlos Jiménez Villarejo, que va iniciar una sèrie de gestions molt complexes que segueixen el seu procés. Seguint amb el mateix interès es va pensar que el 6è Congrés de la Fundació podria tractar el tema MIGRACIONS, EXILI I REFUGI: DRETS HUMANS I SALUT MENTAL.

² La Fundació Congrés Català de Salut Mental està constituïda pel Col·legi Oficial de Metges de Barcelona, el de Psicòlegs de Catalunya, el de Treball Social de Catalunya i el d'Infermeres i Infermers de Barcelona.

Objectius del Congrés

L'objectiu del Congrés va ser: Construir propostes capaces de disminuir els riscos derivats de les migracions i millorar la convivència i la cohesió ciutadana, incrementant així els nivells de salut i benestar de la població.

El Congrés

Els continguts del Congrés van estar organitzats a través de tres grups de treball: GT1 Els drets humans de les persones migrants, coordinat per A. Mariné i J. Fernández; GT2 Impacte de les violències en la subjectivitat i en els vincles socials, coordinat per T. Morandi i E. Boixadera; i GT3 L'atenció integral a les persones migrants i refugiades des de la perspectiva de la salut mental, coordinat per A. Carrió i Àngels Vives. Cada un dels grups va elaborar un document de síntesi, va proposar els ponents de les sessions plenàries i els participants en els tallers simultanis.

La perspectiva interdisciplinària va donar cabuda a un gran nombre de persones i col·lectius amb experiències i coneixements vinculats a la dramàtica situació que estem vivint a Europa amb la crisi dels refugiats. Davant d'aquesta realitat el Congrés va intentar ser un element més de denúncia i mobilització per respondre-hi, en aquest cas des de la perspectiva de la salut mental comunitària.

Per l'extraordinària riquesa dels continguts que es van generar en el Congrés, la quantitat de participants i de presentacions simultànies, es fa molt difícil fer-ne un resum. Intentarem agrupar els temes per tal de donar una visió de conjunt. També podeu consultar la Web del Congrés on hi ha molt material i moltes referències.³

Acte de presentació: Àngels Vives, presidenta de la Fundació CCSM en la seva crítica i sensible intervenció, va remarcar: "...crec que nosaltres com a ciutadans i professionals de la salut mental, hem d'estar presents en aquest magne esforç de pensar junts, amb tota la ciutadania per tal de proposar maneres d'atendre les necessitats de les persones migrants, defensar la seva dignitat, la seva intel·ligència, també la seva vulnerabilitat i la seva capacitat d'autoorganització...". Per la seva part, el conseller de Salut de la Generalitat de Catalunya, Antoni Comin, va reivindicar: "no serem una societat mentalment i espiritualment sana fins que no ens tractem de manera ordinària com germans els uns als altres".

Conferència inaugural: José Leal va presentar la conferència inaugural del Congrés a càrrec de Nabil Sayed-Ahmad Beirutí, psiquiatra d'origen sirianès que va tractar sobre: "Políti-

La perspectiva interdisciplinària va donar cabuda a un gran nombre de persones i col·lectius amb experiències i coneixements vinculats a la dramàtica situació que estem vivint a Europa amb la crisi dels refugiats

³ <http://www.fccsm.net/6e-congres-catala-de-salut-mental/documentacio-6e-congres/>

ques migratòries i el seu impacte en el benestar de les persones. Crisi de valors?". En destaquem alguns aspectes:

El moviment migratori actual és el resultat de l'enorme fosat que separa els països pobres dels països rics, com a conseqüència del context geopolític internacional i el model de globalització econòmica. El fenomen migratori és complex i polifacètic, abraça factors econòmics, polítics, psicològics, socials i culturals...

La migració no és un problema igual, que no ho és la vida. Considerar la migració com un problema és donar lloc a l'estigmatització i la discriminació. Entre els motius per migrar, a més dels de caràcter econòmic, n'hi ha d'altres com: conflictes interètnics, guerres, persecucions, dictadures, etc. Per tot això, gairebé la majoria de les persones migrants i refugiades, que arriben als països europeus, estan marcats per experiències de violència als seus països, i aclaparats per les pèrdues i els dols. A més, s'enfronten a la penosa tasca d'aprendre a sobreviure en un context desconegut i amb freqüència hostil... aquesta decisió marca de manera indiscutible un punt d'inflexió a la seva vida, on res podrà tornar a ser com havia sigut fins a aquell moment...

La migració no és un problema igual, que no ho és la vida. Considerar la migració com un problema és donar lloc a l'estigmatització i la discriminació

La major part de les experiències de migració tenen un caràcter més o menys forçat. És a dir, fugir, exiliar-se i trobar refugi en un altre país, quan això és possible, principalment ve imposat, no es decideix... Per tot això, el nou desafiament a que s'enfronten les persones migrants i refugiades, consisteix en l'adaptació a la seva nova vida, en un *context de vulnerabilitat*, que consisteix en afrontar greus dificultats socials, econòmiques, culturals i administratives, les quals es consideren com un conjunt d'estressors que provoquen la pèrdua d'autonomia, d'independència i de dignitat humana, i limiten les capacitats de les persones, transformant-les en subjectes vulnerables... La migració no és, en si, una patologia ni causant de patologia, és un esdeveniment vital altament estressant, que afecta l'individu en totes les esferes del seu ésser. Per als immigrants, aquesta situació de fragilitat es pot superar, comptant amb els seus recursos individuals i col·lectius, la seva història personal i els suports de l'entorn, i fer d'aquesta experiència una de les més enriquidores i inoblidables de les seves vides...

La problemàtica dels immigrants i les experiències professionals d'acollida

Aquests temes van ser tractats àmpliament per diferents ponents i tallers d'experiències, dels quals destaquem:

Caridad Villar, treballadora social EAP B-20 Ciutat Vella, explica que en els últims anys les necessitats de l'alumnat i les seves famílies han estat canviant. També els centres escolars han hagut de repensar la seva acció educativa.

El districte de Ciutat Vella, que es podria considerar la porta d'entrada a diferents col·lectius d'immigrants, té una població flotant difícil de mesurar. L'oficina d'escolarització, que és pròpia per al districte, rep contínuament matrícula viva: del 22 d'abril del 2016 al 28 de febrer del 2017, de 340 alumnes: 58 europeus; 198 d'Àsia (Pakistan: 86; Bangladesh: 43; Filipines: 39; Síria: 11; Índia: 10), 62 d'Amèrica, 20 de l'Àfrica i 2 d'Oceania. Es tracta d'alumnat nouvingut al sistema educatiu sense comptar els retorns a Barcelona provinents d'altres països. Quasi tots els centres escolars del districte estan classificats pel Departament d'Ensenyament de màxima complexitat (CAEPS).

Si considerem l'escola com un sistema de socialització primària juntament amb la família, on els infants i joves desenvolupen el seu procés de creixement, citarem alguns factors del risc que incrementen les dificultats dels processos d'aprenentatge i socialització: problemes d'absentisme, negligències familiars, indicadors de desprotecció, maltractaments, abusos, problemes de salut mental dels progenitors, situacions de privació de llibertat i altres.

Les situacions de molt risc i vulnerabilitat de l'alumnat (sigui immigrant o del país) impacta i genera impotència entre els mestres i altres professionals, especialment aquelles en què les causes són estructurals i les solucions difícils o impossibles de millorar des del context escolar. Exemples: Mohit, Bangladesh: situacions de pobresa extrema. Ohin: problemes de salut mental pare/mare, conflicte de rebuig de la pròpia comunitat. Samuel: conflicte inter-familiar. Jon: "llits calents"... Totes les situacions requereixen canviar i complementar les mirades amb un treball interdisciplinari i un treball de xarxa Inter-serveis.

Pilar Moreno, de l'Observatorio Frontera Sur de la Delegación Diocesana Migraciones Tanger, presenta característiques de les persones ateses:

Problemes físics i experiències estressants que tenen repercussió en la salut mental dels emigrants:

Ansietat, depressió. / Soledat manca de suport i confiança (totes les seves pertinences les porten enganxades a la panxa). / Conductes d'alerta i d'autodefensa. Són molt pacífics però somien en matar policies i desconfien de la seva força. / Absències i manca de concentració. / Simptomatologia psicopatològica, trastorns de la son. / Idees repetitives.

Molts d'ells han estat persones emigrants, estrangeres a cada país on han estat: víctimes de persecució i violència física. / Dones víctimes d'abusos sexuals, violacions, i com a conseqüència embarassos no desitjats. / Malnutrició, etc., i no obstant això, segons Moreno, no s'observen idees de suïcidi, sinó que la majoria d'elles mostren una fortalesa increïble

Cristina Fernández Besa, del Grup de Recerca Antígona, destaca la perspectiva de gènere en el cas de les persones que emigren. Diu que les lleis han estat pensades en masculí i refe-

rides sovint a situacions de treball, i s'hauria de posar èmfasi en els drets per sobre de les lleis.

També els professionals, voluntaris i persones que ajuden tendeixen a veure les dones com a víctimes, quan en realitat són molt fortes, i se'n surten encara que sigui a través del treball sexual, ja que les màfies arriben a ser l'única via d'emigració, i moltes d'elles creuen que el treball sexual pot ser una "solució millor" que enfrontar-se amb altres penalitats.

Margarita García O'Meany, coordinadora del programa de visites al CIE-BCN de Migrastudium: parla de Realitats i vivències des de l'acompanyament a interns.

Els Centres d'Internament per a Persones Estrangeres (CIE) són centres no penitenciaris on s'internen, a l'espera de ser expulsades, les persones estrangeres que han estat detingudes per trobar-se en situació administrativa irregular. La vida en el CIE es caracteritza per la falta de garantia dels drets fonamentals, la por, el desconcert, la confusió, la desesperança... Pels interns i les seves famílies comporta perdre en poques hores la seva forma de vida i trobar-se sense res, esperant que algú decideixi el futur de les seves vides, al marge de les conseqüències que per a ells se'n deriven. La Fundació Migra Studium-SJM realitza una tasca d'acompanyament a les persones internes, així com un seguiment, valoració i fiscalització social de les condicions d'internament amb un equip multidisciplinar de persones voluntàries: "Hem estat i som un testimoni de l'impacte de la situació de detenció en la salut física i mental de la persona detinguda que es produeix gradualment, presenten símptomes comuns que poden ser atribuïts a les condicions del centre: pateixen maldecaps o migranyes, insomni, nerviosisme, cansament permanent, dolors musculars... Molts d'ells presenten estats de desesperació i ens manifesten tenir sentiments de confusió, bloqueig, molta tristesa, ganes de plorar i alguns manifesten idees de suïcidi. Aquesta situació es veu agreujada quan la persona internada pateix una patologia crònica física o mental atès que el CIE presenta deficiències en l'atenció a pacients psiquiàtrics".

Les condicions i les mancances en les quals funcionaris i altre personal realitzen les seves tasques genera malestar, i afegeix més tensió al voltant de les persones internades. El CIE es va convertint en un espai on ni treballadors ni detinguts volen ser-hi.

Joseba Achotegui, psiquiatre, amb una llarga experiència d'atenció a la salut mental de persones immigrants i d'investigació sobre el tema, va establir, l'any 2002, el concepte "síndrome de l'immigrant amb estrès crònic i múltiple o síndrome d'Ulisses" com un quadre reactiu d'estrès davant les situacions de dol migratori extrem que no pot ser elaborat pel subjecte i pel fet de trobar-se sotmès a una sèrie d'estressors, com els que descriuen N. Sayed-Ahmad, P. Moreno, C. Fernández, C. Villar i M. Garcia. Per ell, la descripció de la síndrome té una

finalitat doble: a) evitar la desvalorització dels seus problemes de salut, que es poden considerar no greus però que si s'ajunten en una mateixa persona són molt importants, i b) evitar que puguin ser diagnosticats erròniament com una patologia mental deslligada dels estressors que el provoquen.

En paraules seves: "...davant d'aquesta problemàtica que es troba en el límit entre la salut mental i la psicopatologia, és necessari no banalitzar aquest quadre, considerant que no els passa res (la perillosa banalització del mal que assenyalava Hannah Arendt), ni d'altra banda medicalitzar-lo pensant que es tracta d'una malaltia mental".

Els drets humans de les persones migrants: mites i realitats

Diferents ponents del Congrés presenten importants qüestions legals a l'entorn de la identificació de les persones immigrades.

Blanca Garcés, antropòloga del CIDOB Barcelona, va presentar un panorama molt complet de dades sobre "la crisi dels refugiats a la UE", que va constituir un marc per a les següents intervencions.

M.ª Helena Bedoya, jurista, aborda la difícil situació de la persona emigrant que arriba a un país que no l'identifica, no posa nom a la seva situació fins que administrativament no es trobi una etiqueta jurídica o administrativa que doni fe de la seva existència. El patiment, el dolor de "no ser" ningú, de no existir socialment, és un atemptat a la dignitat humana, i ha estat àmpliament i profundament expressat per persones tan valuoses com Maria Zambrano, Walter Benjamin i Stefan Zweig, que van patir un llarg exili. Bedoya afirma que el més important és recuperar la identitat i amb ella la dignitat perduda.

A la sessió plenària "Impacte i efectes de la violència en la subjectivitat i els vincles" coordinada per Teresa Morandi:

Dolors Comas d'Argemi, catedràtica d'antropologia social, aprofundeix en la mateixa qüestió. Per un costat hi ha el fet i per l'altre la representació: allò que identifiquem, etiquetem o qualifiquem d'una mateixa persona, d'un mateix fet, estarà influït per les característiques de la persona en si, del país de procedència i del moment de l'acollida. La situació econòmica, per exemple, pot determinar que l'etiqueta sigui d'immigrant o de resident (si aquest últim disposa de mitjans econòmics). La contingència de casos també pot fer canviar la consideració i l'etiquetatge: es passa d'exiliats a refugiats, segons la manera d'arribar: el que arriba de Síria amb avió es considera diferent del que arriba amb una pastera, i la llei qualifica i empara de forma diferent l'un i l'altre, i la consideració legal depèn també de cada país. Igualment es poden modificar els criteris quan d'un nombre reduït de refugiats, es passa a ser un grup ampli amb la mateixa procedència...

El patiment, el dolor de "no ser" ningú, de no existir socialment, és un atemptat a la dignitat humana

La representació dels fets, en l'àmbit social, tindrà molta transcendència per a la persona immigrada: el gènere, l'edat, l'ètnia, moltes vegades predomina en la consideració social sobre les capacitats, el coneixement, la professió i l'experiència individual o d'un col·lectiu determinat.

Alberto López Bargados aprofundeix en aquestes consideracions. Segons ell és necessari pensar si les reaccions davant d'una realitat, en aquest cas de les persones immigrades, són fruit d'una realitat, d'una fantasia o d'un "a priori", reaccions que poden ser alternatives: menysprear, menystenir, ignorar, o contràriament idealitzar o sobrevalorar.

Segons aquest ponent la islamofòbia s'inicia cap el final de la Segona Guerra Mundial i es concreta de forma més visible en la intervenció de l'anomenada guerra del Golf, en la qual representants del món occidental, partint de l'a priori d'una hipotètica amenaça del governant dirigida a l'exterior i també a l'interior de l'Iraq, sotmeten al país musulmà, destruint, com a conseqüència, l'equilibri de forces internes existents, i amb conseqüències fatídiques a escala mundial.

Bargados afirma que en l'àmbit social tot el "real" esdevé simbòlic a través de les projeccions i valoracions que en el fet real es dipositen. El símbol és sempre un reduccionisme carregat de connotacions més positives o més negatives, i és a partir d'aquest símbol (fruit d'una part de la realitat) que socialment s'inverteix d'imatges totals una persona o un col·lectiu determinat, són els anomenats *estereotips socials*. D'aquesta manera les individualitats dels que arriben queden sotmeses a generalitzacions plenes de prejudicis.

Josep Ramoneda denuncia el paper defensiu que adopta Europa en aquest tema, motivat possiblement per l'evidència que Europa ha deixat de ser el centre intel·lectual del món, el model, i se sent vulnerable, amenaçada a escala global, i amb poca capacitat de "cultivar" els vincles i la coherència en el seu interior i en el seu discurs. De la capacitat normativa basada en uns valors s'ha passat a una normativa basada en l'economia, això crea una inseguretats que s'instal·la en l'amenaça d'atac-defensa, actitud que es reflecteix clarament en les respostes al tema dels refugiats.

Europa ha deixat de ser el centre intel·lectual del món, el model, i se sent vulnerable, amenaçada a escala global, i amb poca capacitat de "cultivar" els vincles i la coherència en el seu interior i en el seu discurs

Tallers

Les nombroses aportacions de presentadors i participants en els diferents tallers van generar una experiència rica i diversa sobre la temàtica del congrés, experiències de diferents formes d'organització i autoorganització de l'acollida i integració de les persones que fins ara han arribat al nostre país, juntament amb perspectives i consideracions ètiques, pràctiques i conceptuals que s'han d'anar elaborant.

La projecció del documental *The land between*⁴ realitzat per

⁴ <http://thelandbetweenfilm.com/>

D. Fedele l'any 2014, que mostra una íntima mirada de les vides desesperades que viuen els migrants subsaharians a les muntanyes del nord del Marroc (Nador), mentre esperen l'oportunitat d'entrar a "Europa" saltant el mur de Melilla, va deixar corpesos a tots els que participàvem en el Congrés.

6è Premi Xarxart

Montserrat Martínez i David Clusa van presentar el Premi Xarxart que, com en congressos anteriors, s'atorga al millor treball pictòric presentat. Francesc de Diego, artista gràfic i guanyador de la 5a edició, va destacar la importància del guardó que va lliurar a Cristina Laura, amb aplaudiments i la satisfacció de tothom.

A la sessió plenària de cloenda: "Migracions, fronteres i vulnerabilitat de drets", coordinada per Arantza Díez, es va reprendre el tema anterior sobre "Migracions, fronteres i vulneració de drets".

Andrés Pérez Subirana, president de l'ACJD, comenta que la proposta d'Àngels Vives, presidenta de la FCCSM, de presentar una impugnació de l'acord entre la UE i Turquia en la qual es facilitava l'expulsió massiva de persones que demanaven asil, els va deixar intrigats i interessats ja que demanar l'anul·lació de l'acord era com una "fantasia jurídica" que es va fer realitat i s'ha cursat. Luca Gervasoni, representant de Lafede.cat, afegeix que les associacions i entitats que volen col·laborar es veuen enfrontades als propis governs. Espanya les delega al Ministeri de l'Interior, que reprimeix amb violència els immigrants que arriben del Marroc, i seguint aquesta lògica Líbia s'ha erigit, impunement, en el centre de les màfies.

En la conferència de cloenda que presenta Lluís Albaigés, Margarita Boladeras, catedràtica de filosofia, moral i política, presenta el tema "La relació entre la solidaritat i la justícia. Les diferents formes de reconeixement", i a través d'autors tan emblemàtics com Axel Honneth, Hannah Arendt i Jürgen Habermas que han elaborat diferents criteris sobre la relació entre els conceptes de solidaritat i justícia, aborda l'actual situació d'Europa, de la qual opina que ha elaborat bons textos jurídics però que, actualment, aplica males polítiques.

Per acabar resumim la valoració que va fer del 6è Congrés de la Fundació CCSM Joan Fortuny: "Durant el Congrés hem vist com l'experiència ens obliga a no desentendre'ns de la realitat, a no descuidar els valors, a no separar el passat del present i el futur. El Congrés ha estat un crit unànim per no desvincular-nos èticament de la realitat social del món, ja que el que ens acaba definint són els petits gestos, la mirada que comprèn, les mans que acompanyen... Al meu entendre el Congrés ha estat una invitació a replantejar-nos la incòmoda alegria que suposa el nostre viure".

El Congrés ha estat un crit unànim per no desvincular-nos èticament de la realitat social del món.